

ד ת ש ב ע

פרשת בלק, תשע"ט, מספר 1326

עצת בלעם – דיווח על העתיד או יצירתו?

עמוס פריש

עצת ה' אֲשֶׁר יַעֲץ אֶל אֲדֹם" (יר' מט:כ). ואמר: **אִיעֲצָךְ**, כי השומע עצה יקרא 'נועץ'. והנבואה הזאת – לימות המשיח היא, כי כל נבואותיו מוסיפות בעתידות... (רמב"ן)

לפי רש"י, מדובר אפוא בעצה של בלעם לבלק להכשיל את בני ישראל בזנות ובאלילות באמצעות בנות מואב, וסיפור החטא מופיע בכתוב מיד לאחר פרידת בלעם מבלק (כה:א). אלא שבסיפור עצמו אין כל קישור של האירוע לבלעם. ואילו לפי רמב"ן, מדובר בנבואה הצופה למרחקים, והיא מודיעה על מה שיעשה עם ישראל למואב בעתיד הרחוק.

על-פי פשוטו של מקרא, ביאורו של רמב"ן נראה משכנע יותר מביאורו של רש"י מכוח שני שיקולים: א) הסברו של רמב"ן הולם לחלוטין את לשון פסוקנו, "אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָעַם הַזֶּה לְעַמְּךָ". בגוף נאומו, מיד לאחר הפתיחה המליצית, בלעם אכן מתאר את מה שיעשה עם ישראל למואב: "דֶּרֶךְ כּוֹכַב מִיַּעֲקֹב וְקָם שִׁבְט מִיִּשְׂרָאֵל וּמַחֵץ פְּאֵתֵי מוֹאָב" (פס' יז). ומה שלכאורה קשה לרמב"ן, הפועל "אִיעֲצָךְ", גם הוא מיושב בפשטות: ליע"ץ יש מובן של תכנון תוכנית, ושני הפסוקים שהביא רמב"ן משכנעים.² היתרון האחד של פירוש רש"י – הבנת הפועל "אִיעֲצָךְ" במובנו הרווח – מתפוגג, שהרי הפועל עומד לעצמו ולא מופיע אחריו כל פירוט של תוכן העצה.

הסברו הלשוני של רמב"ן לפועל "אִיעֲצָךְ" יכול לזכות באישוש מסוים לאור מאמרו של ליפא גינת,³ אשר מצביע על מקבילה אטימולוגית בלשון הערבית: מובנו של הפועל וְעָטָה הוא להוכיח, להזהיר, להטיף, לשאת דרשה דתית שיש בה הזהרות והטפות ואף איומים מפני העונש הצפוי, ולא רק ליעץ. לפי זה יתפרש הפועל כאן (כפועל יוצא לשני מושאים): אני מזהיר אותך את אשר יעשה העם הזה לעמך.

לאחר שבלעם אכזב את בלק מלך מואב ולא הצליח לקלל את עם ישראל בשלושת נאומיו (הנקראים "משל" בלשון הכתוב), מורה לו בלק להסתלק (במ' כד:יא). בלעם אכן יעזוב, אך לפני כן ישמיע עוד ארבעה "משלים" קצרים.¹ לפני השמעתם הוא עונה מיידית לבלק, ומזכיר שמראש הודיע לו, שהוא אינו בן-חורין בדיבורו, אלא "אֲשֶׁר יִדְבֹר ה' אִתּוֹ אֲדַבֵּר" (פס' יג). בין תגובה מצטדקת זו לבין ארבעת המשלים מופיע פסוק אחד, שבו בלעם מודיע לבלק על כוונתו הכפולה (פעולה ודיבור): "וְעַתָּה הִנְנִי הוֹלֵךְ לְעַמִּי לְכֹה אִיעֲצָךְ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָעַם הַזֶּה לְעַמְּךָ בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים" (פס' יד). היכן מגשים בלעם את הודעתו? באשר לפעולה שברישא הדבר ברור: הכתוב החותם את הסיפור: "וַיִּקָּם בְּלַעַם וַיֵּלֶךְ וַיָּשָׁב לְמִקְמוֹ" (פס' כה) הוא הביצוע של "הִנְנִי הוֹלֵךְ לְעַמִּי". ומה באשר לדיבור שבסיפא? כאן הדברים אינם כה נהירים. למה בכלל התכוון בלעם בדבריו על העצה על אודות מה שיעשה עם ישראל למואב? אם מדובר בנבואה על מה שיעשה עם ישראל בעתיד למואב, מדוע היא מוגדרת בפיו כעצה? ואם אכן בייעוץ מדובר, עליו להכריז 'אשר יעשה עמך לעם הזה', ולא להפך!

נענין תחילה בהסבריהם של שניים מגדולי מפרשינו, רש"י ורמב"ן.

לכה אִיעֲצָךְ - מה לך לעשות. ומה היא העצה? א-להיהם של אלו שונא זמה הוא כו'; כדאיתא ב'חלק' (סנה' קו ע"א). תדע שבלעם השיא עצה זו להכשילם בזמה, שהרי נאמר: "הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם" (במ' לא:טז). **אשר יעשה העם הזה לעמך** – מקרא קצר הוא זה: **אִיעֲצָךְ** להכשילם, ואומר לך מה שהן עתידין להרע למואב **באחרית הימים**: "ומחץ פאתי מואב" (להלן, יז). התרגום מפרש קוצר העברי. (רש"י)

והנכון בעיני, שיאמר לו: אגיד לך העצה אשר יעץ האלהים שיעשה העם הזה לעמך באחרית הימים; מלשון "זאת העצה היעוצה על כל הארץ" (יש' יד:כו); "שמעו

² ראה מעניינת שניתן להביא היא הפסוק בנבואת מיכה המזכיר את בלק ובלעם: "עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אתו בלעם בן בעור" (ו:ה). בפסוק זה עצת בלק היא תוכניתו להביא את בלעם לקלל את העם.

³ ל' גינת, "לכה אִיעֲצָךְ" (במ' כד:יד): עיון פרשני-לשוני, בית מקרא, יח (תשל"ג), עמ' 45-40.

* פרופ' עמוס פריש, המחלקה לתנ"ך וביה"ס ללימודי יסוד ביהדות, אוניברסיטת בר-אילן.
¹ כד-טו:יט; כ; כא-כב; כג-כד.

במואב, בלעם נותן לבלק "עצה להכשילם" בלא חשש מתגובה.⁶

ר' יוסף בכור שור מבין גם הוא את "איעצך" במשמע של מתן עצה, אך אין הוא מערב כאן כלל את נשות מואב. כדי לזהות את תוכן העצה הוא מתמקד בשתי המילים האחרונות בפסוק: "אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָעַם הַזֶּה לְעַמְךָ – בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים". רק בעתיד המרוחק יפגעו בני ישראל במואב, ולכן עצתו היא להירגע, ואין כל צידוק לפחד המואבי שעליו דווח בתחילת הפרשה, ואשר בעטיו קרא בלק לבלעם. ריב"ש אינו מכניס אפוא לכתובנו מידע מבחוק, אף לא מהמשך הספר. בדרכו הלכו בדורות הבאים גם ר' יצחק אברבנאל ור' רפאל בירדוגו.

לעומת תפיסת יסוד זו (המשותפת לרש"י, לרשב"ם ולריב"ש), ש"איעצך" אכן משמעה מתן עצה, אלא שיש מחלוקת מהי העצה, ניצבת תפיסת היסוד השנייה, המבינה את הפועל במשמע של גילוי העתיד (הרחוק) ולא ייעוץ מתכנן עתיד מיידי. לכאורה זו מחלוקת לשונית גרידא, אולם יש לה משמעות רבה להערכת דמותו של בלעם לאחר שנכשל בשלושת ניסיונותיו לקלל: הוא אינו מצטייר כעת כשונא ישראל ערמומי אשר לא מתיימש מכישלונותיו, ושוב מנסה (והפעם מצליח) להכשיל את העם רגע לפני שהוא מסתלק מהשטח (כדמותו בביאורי רש"י ורשב"ם). תחת זאת הוא מתגלה כנביא הגון, אשר אינו מנסה עוד לקלל את העם אלא מודיע את מה שיעשו בני ישראל. שינוי זה בדמותו התחולל כבר בפירושו של ריב"ש, איש התפיסה הראשונה, אשר לפיו בלעם נעשה איש שלום מובהק, שכל מטרתו להרגיע את בלק החרד, ואין לו עוד כל כוונה לפגוע בישראל.

לא רמב"ן הוא ראשון הדוגלים בתפיסה השנייה, אלא קדם לו כבר רס"ג, אשר מבאר את הפועל כלשון הודעה. ייתכן שביאור זה הוא ה"חלק" ביותר בפשוטו של מקרא, שכן לפיו הפסוק הוא היגד שלם ללא כל חסר: אודיעך [= "איעצך"]⁷ את אשר יעשה העם הזה לעמך ב"אחריית הימים".

התמקדנו בפסוק פשוט, שכל מילותיו נהירות לכאורה, אך הוא יוצר קושי פרשני ומביא לדרכי התמודדות מגוונות, פרשן פרשן וגישתו.

גינת מציע מובן זה לא רק לשני הפסוקים שרמב"ן הזכיר (יש' יד:כו ויר' מט:כ), אלא גם לשני פסוקים נוספים.⁴

מפליא לגלות שהפשטן הגדול, רשב"ם, צועד כאן בעקבות סבו רש"י:

איעצך - עצה להכשילם, לפי שידעתי אשר יעשה העם הזה לעמך יהיה באחריית הימים, אבל עתה בקרוב בחייך לא תירא מהם. וזו היא העצה: "הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם" וגו' (במ' לא:טז), וכאן סתם משה את העצה, לפי שבלחש אמרה בלעם לבלק, ולא נודעה העצה עד שפרשה משה בשעת הצורך.

מה עומד מאחורי צעידת רשב"ם במקרה זה בעקבות רש"י? אחד השיקולים החשובים אצל הפשטן הוא ההקשר, ובמקרה זה – ההקשר הנרחב. בדיווח על תוצאות המלחמה במדין נקרא לקמן: "וְאֵת מַלְכֵי מִדְיָן הָרְגוּ... וְאֵת בְּלָעַם בְּנֶבְעוֹר הָרְגוּ בְּחָרֵב" (לא:ח). הקורא תמה: מה עושה בלעם במחנה הצבאי של מדין?! בהמשך מתגלה פרט משמעותי אף יותר: "הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסר מעל בה' על דבר פעור ותהי המגפה בעדת ה'" (שם:טז). אם כן, במקום אחר בספר במדבר נאמר במפורש, שבלעם הוא היוזם של הכשלת בני ישראל בחטא הזנות והאלילות בשיטים. מעתה, יציקת התוכן הזה ל"איעצך" אינה החדרת דרש לפסוקי התורה, אלא היא ניצול מידע המפורש בחומש מאוחר יותר, וזהו האמצעי הספרותי של "הבטה לאחור".⁵ יושם לב להבדל ב"מקור הסמכות" של ההסבר: רש"י פותח בהבאת המדרש (ובהמשך דבריו נזכר גם הפסוק המאוחר), ואילו רשב"ם אינו נזקק לו כלל אלא נשען רק על האמור בחומש. למידע שנמסר במאוחר, בספר במדבר, רשב"ם מוצא נקודת אחיזה גם בתוך פסוקנו. אמנם, לצורך יצירת נקודת אחיזה זו הפרשן נדחק קמעה, שהרי פירוט העצה אינו מופיע בפסוקנו, ולפי זה יש לפסק אותו כך: "לִכְה אֵיעֶצְךָ... אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָעַם הַזֶּה" וגו'. אם הייתה עצה כזו, מדוע אין היא מפורשת בכתוב? כאן נזקק רשב"ם למילוי פער מתוך השערה, בלא תימוכין בלשון הכתוב: "לפי שבלחש אמרה בלעם לבלק". הכתוב מחקה אפוא את המציאות ואינו מביא כאן דברים שנאמרו בסתר. ומה הקשר בין העצה שברישא לבין הודעת העתיד שבסיפא? העצה היא תוצאה של הודעת העתיד: כיוון ש(רק) בעתיד עתידים בני ישראל לפגוע

⁴ תה' טז:ז (ובו תקבולת הפעלים יעץ// יסר), מש' א:ל (ובו עצה// תוכחה).

⁵ וראו לאחרונה דיונו המפורט של פרופ' יעקבס (י' יעקבס, בכור שורו הדר לו: ר' יוסף בכור שור בין המשניות לחידוש, ירושלים תשע"ז, עמ' 162-181, ושם בעמ' 168 הוא דן בפסוקנו).

⁶ הלשון "עצה להכשילם" לקוחה מדברי רש"י, כפי שהעיר מהדיר פירוש רשב"ם, הרב פרופ' מאיר יצחק לוקשין (על אתר, הערה עו).

⁷ ל"יעץ" הניצב בתקבולת ל"הודיע" ראו: "מה יעצת ללא חקמה// ותשיה לרב הודעת" (איוב כג:).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא
לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף